

Наприкінці коротко розглянемо співвідношення панорамного мислення не лише з мисленням як таким, а й свідомістю.

Свідомість має також досить розгалужену систему структурованості. Проте основним в соціально-філософському сенсі є поділ на індивідуальну, або особистісну, свідомість та суспільну.

Звичайно, є й інші параметри для структурування даного феномену, але це вже тема для іншого предметного дослідження.

Але, з огляду на лімітований обсяг даної роботи, можна зробити частково виправдані та частково попередні висновки:

1. «Панорамне мислення» не є окремо вираженою формою мислення.

2. Воно притаманне в тій чи іншій мірі різним формам мислення і лише для деяких з них є антагоністично.

3. В деяких формах мислення панорамність є не лише «бажаною», а і «необхідною».

4. В індивідуальній та суспільній свідомості ймовірно спостерігаються аналогічні взаємозв'язки з панорамним мисленням, і хоча в даному дослідженні в нас не було можливості теоретичного доведення даного ствердження, це ймовірно буде предметом наступного комплексного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <http://www.intellectrate.ru/vidithinking.htm>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мышление>
3. Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия — 1969-1978
4. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. — Одеса. Астропринт.— 2006 —78 с.—395 С.
5. Трацякоу У. <http://www.proza.ru/2012/03/15/2177>
6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. — 445 с.

Фельдман Олександр Борисович – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК 130.26:17.035.1

АЛЬТРУЇСТИЧНА СКЛАДОВА «УРОКІВ ІСТОРІЇ»

У статті розглядається проблема виховання альтруїзму на прикладі засвоєння уроків Голокосту та Голодомору. Доводиться, що у демократичних виховних комеморативних практиках засвоєння молодим поколінням уроків історії має морально-етичну спрямованість і антропологічний зміст. Підкреслюється роль альтруїстичних вчинків в утвердженні людяності як вищого морального принципу людини і суспільства.

Ключові слова: альтруїзм, уроки історії, Голокост, Голодомор, людяність, альтруїстичні вчинки.

АЛЬТРУИСТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ «УРОКОВ ИСТОРИИ»

В статье рассматривается проблема воспитания альтруизма на примере усвоения уроков Холокоста и Голодомора. Доказывается, что в демократических воспитательных коммеморативных практиках усвоение молодым поколением уроков истории имеет морально-этическую направленность и антропологический смысл. Подчеркивается роль

альтруистических поступков в утверждении человечности как высшего морального принципа человека и общества.

Ключевые слова: *альтруизм, уроки истории, Холокост, Голодомор, человечность, альтруистические поступки.*

ALTRUISTIC COMPONENT OF «LESSONS OF HISTORY»

The metaphor of «lessons of history» can help to critically rethink based on humanism the previous experience of human history. The worldview importance of the history of everyday life is emphasized. The problem of educating altruism through the example of the lessons of the Holocaust and the Holodomor of the 20th century is analyzed. It is emphasized that in democratic youth educational practices mastering the lessons of history has the moral and ethical orientation and anthropological meaning. Attention is paid to the role of altruistic behavior in affirming humanism as the supreme moral principle of man and society. The actions of altruists consolidate society and are the example to follow. Altruism is promoted by «culture of peace» and the experience of mutual aid. Collective sacrifices unite people. Important for the education of altruism is the study of the life and deeds of the righteous. It is important to restore the national historical memory pages which are common for Ukrainians and Jews. It is proposed to fill with the humanistic and anthropological content the didactic history and educational practices.

Keywords: *altruism, the lessons of history, the Holocaust, the Holodomor, humanism, altruistic behavior.*

У світі після тоталітаризму важливим соціальним завданням є виховання людяності та альтруїзму через історичну освіту, громадські та виховні комеморативні практики. Таке виховання можливо здійснювати лише засобами морально-етично орієнтованої виховної стратегії. Умовою виховання моральної свідомості постконвенціонального змісту є витворення нового смислового кола історичного минулого на засадах спільного національного, європейського та планетарного буття.

Виховний вимір історії досліджений у вітчизняній науці в роботах І. Бойченка, В. Вашкевича, Д. Кравченка, В. Кременя, М. Михальченка, М. Мокляка, Ф. Надольного, Я. Ткаченка, В. Шинкарука, В. Пазенка, Т. Ящук. Зростання ролі уроків історії у посттоталітарному суспільстві обумовлює звернення до філософії моралі та етики. Праці В. Андрущенко, А. Бичко, О. Забужко, В. Корженко, В. Кременя, В. Култаєвої, В. Малахова, М. Михальченко, Ф. Надольного, В. Пазенка, Л. Ситніченко розкривають нові обрії педагогічної свідомості, що дозволяє по-новому розглянути проблему уроків історії в контексті виховання альтруїзму. Плідні напрацювання з питань історичної дидактики пропонують зарубіжні та вітчизняні дослідники К. Баханов, О. Бойко, І. Гирич, В. Їлге, П. Кононенко, Р. Маєр, М. Мудрий, О. Удод, М. Фуррер, Н. Яковенко та інші. Незважаючи на певні теоретичні та дидактичні здобутки у царині дослідження виховного значення «уроків історії», мусимо зауважити, що проблема виховання альтруїзму на прикладі засвоєння уроків межового історичного досвіду не одержала належного осмислення.

Мета статті полягає у розкритті ролі уроків історії для виховання людяності та альтруїзму.

З особливою силою актуалізує соціальну потребу освоєння уроків історії, тобто усвідомлення зв'язків майбутнього, теперішнього й минулого як життєвих цінностей, завдання виховання людяності та альтруїзму. На початку третього тисячоліття ця проблема актуальна як ніколи раніше не тільки у національному, а й в загальнопланетарному сенсах. Саме з таких людиновимірних світоглядних позицій розглядав соціально-виховне значення історії М. Грушевський. Відомий український історик і педагог у праці «Соціально-виховуюче значення вивчення історії» [4] підкреслював важливість вивчення історії «з позиції людства», щоб в освітніх та виховних практиках наголошувалося передусім на прикладах людської солідарності, успішного подолання конфліктів. Для сучасної України, яка переживає

драматичний період модернізації в умовах світової глобалізації, ця ідея має неабияке значення. Адже засвоєння уроків історії з позицій загальнолюдських цінностей є необхідною умовою суспільної інтеграції та солідарності. Звісно, людська якість уроків історії набирає власне морального характеру лише тоді, коли вона усвідомлюється, стає фактом особистісної й суспільної моральної свідомості. Метафора «уроки історії» дозволяє критично переосмислити на основі людяності та гуманізму попередній досвід багатовимірної людської історії.

Зазначимо, протягом останнього часу в історичній освіті та виховних практиках відбуваються зміни, що засвідчують хоча й повільне, але неухильне засвоєння антропологічного підходу, посилюється інтерес дидактів до історії повсякдення, людинознавчої складової вітчизняної історії. Визначаючи світоглядне значення історії повсякденності, Олександр Удод вказує на її практичну актуальність: «Стара історія – політизована чи заідеологізована, – нехтуючи повсякденними потребами людини, сприяла певним політичним силам, або ж формулювала тоталітарні настрої, або ж проповідувала анархічне ставлення до держави, політичних сил. Повернення людини в центр історії дозволяє реалізувати сучасний і перспективний ціннісний пріоритет філософії політики, а саме: не людина для суспільства, а суспільство (і держава зокрема) для людини. Таким чином, історія повсякденності безпосередньо пов'язана з політичною антропологією, яка вчить, що людина відрізняється широким діапазоном своєї мотивації (не тільки економічний чи політичний інтерес, а й культурні, демографічні, професійні тощо) [0].

Проте усвідомлення цінності альтруїзму можливе лише у процесі комунікації людей за умов глибокого пізнання сенсу життя інших людей та самопізнання. Усвідомлення людиною своєї власної людяності, її ресурсів і можливостей – це вирішальна інтелектуальна процедура, яка переводить її з рівня чуттєвості на рівень моральних принципів. Людяність є невід'ємним елементом внутрішнього світу будь-якої психічно нормальної людини. Тому історична пам'ять про жахливе насильство, що спричинило антропологічну кризу, стала загрозою людському життю і добробуту, має зберігати спільні спогади про альтруїстичні вчинки. В умовах соціальних небезпек така пам'ять має нагадувати про людяність і справедливість, альтруїзм і самовідданість, демонструвати способи уникнення насильства в майбутньому. Про такі дії та вчинки пишуть історію, їх оспівують у піснях, вони впливають на долі мільйонів людей і міжнародні відносини. Отже, події пов'язані з крайнім досвідом насильства є джерелом формування людяності та альтруїстичної спрямованості особистості.

У демократичних виховних комеморативних практиках засвоєння сучасним молодим поколінням уроків історії має морально-етичну спрямованість і антропологічний зміст, пов'язане, перш за все, з повернення в національну і світову історію пам'яті про людей, які здійснювали альтруїстичні вчинки і тим самим у жахливих мовах утверджували людяність як вищий моральний принцип особистості та суспільства. Те, що пережили наші люди в ХХ столітті, треба постійно вивчати й аналізувати, слушно зауважує М. Попович, адже не перестає бути об'єктом невпинного дослідження кожна велика криза європейського суспільства. Боляче згадувати про ті страхіння, але це необхідно. Щоб не стала істиною красива фраза відносно того, що єдиний урок історії – це те, що вона не робить жодних уроків [6, с.10]. Лише етична виховна стратегія відкриває травматичну якість межового історичного досвіду ХХ століття. Цей досвід виходить за межі культурного контексту національного та громадянського виховання. Його жахіння не в змозі опанувати творча історична уява чи патріотичний пафос, завдяки яким травматичний історичний досвід приховується, а не викривається. Спільні жертви об'єднують.

Сучасна Європа об'єднана навколо пам'яті про Другу світову війну. У межах цієї пам'яті подією, яка сягає межі світового горизонту морального виміру пам'яті, є Голокост. У цьому контексті формування національної української та європейської ідентичності, олюднення історії не може відбутися поза прилученням до космополітичної пам'яті, яка означає, за У. Беком, необхідність визнати і включити до своєї історії також історію та історичну пам'ять «іншого» [3, с.86], тим більше, що історія Голокосту – це невід'ємна

частина історії України. Таке виховання людяності в умовах глобалізації не заперечує, а навпаки, передбачає виховання «громадян світу» (У. Бек).

Альтруїзм і людяність не мають національних ознак. Проте, звично в національних наративах, зокрема в українському, більше приділяється уваги причинам національних трагедій (Голодомору в українському контексті), шукаються винуватці, ведуться гарячі спори щодо кількості жертв. Не заперечуючи важливості цих питань, зазначимо, що пам'ять про минуле не може мати тільки політичний вимір, адже, як вже підкреслювалось, людяність і альтруїзм виховує антропологізована історія, а не політизована. Отже, однозначно потрібно концептуальне переформатування історичної дидактики та виховних практик. Проте аналіз підручників з вітчизняної історії робочою групою під керівництвом Н. Яковенко [0] довів надмірну мілітаризованість шкільного наратива, для якого характерна непропорційно велика увага до воєн, винищень та вбивств. Проте існує й протилежна думка. Зокрема, львівський історик Мар'ян Мудрий пропонує «історію плачу» замінити на «історію успіху», тобто створити «оптимістично-технологічну» версію історії [0, с.38]. На нашу думку, не варто героїзувати минуле, чи замовчувати його важкі сторінки. Важливо не творити культу з страждань, а вводити учня в атмосферу співпереживання і співчуття, зосередивши увагу не на історії воєн й соціальних катаклізмів і конфліктів (на чому будувалася раніше європейська та українська історія), а на «культурі миру» – на повсякденному житті людини.

Поновити історичну справедливість після декількох років замовчування жаху Голокосту в Україні є прямим обов'язком нашого суспільства, даниною пам'яті постраждалим й позбавленим життя, а також засобом недопущення нелюдяності у майбутньому. Звичайно, збір та оприлюднення свідчень очевидців Голокосту, встановлення імен загиблих, відзначення пам'ятними знаками й пам'ятниками місць поховань замордованих є лише невеликою часткою такої нашої данини. У Харкові «місцем пам'яті» Голокосту є Дробицький Яр. У грудні 1941 – січні 1942 рр. у Дробицькому Яру були позбавлені життя жінки, діти, люди похилого віку тільки тому, що вони були євреями. Перебування на Меморіальному комплексі – музеї жертвам Голокосту в Дробицькому Яру зіштовхує нас з жахливою реальністю в «її первісній ноуменальній оголеності» (Ф. Анкерсміт), і саме психологічна травма, спричинена відчуттям реальності, емоційно-ціннісне переживання драматичності подій формують довербальний досвід реальності, який зазнає руйнування через мову та текст. Такий досвід формує найбільш стійкі, загальнозначущі, універсальні орієнтири людської поведінки, свого роду загальнолюдські нормативи світовідношення. Оволодіння цими нормативами, яке здійснює окремих індивід у процесі соціалізації, їх дотримання в повсякденній поведінці – неодмінна умова високої культури людської діяльності, того, що, власне, й становить її людяність. Сучасне технічне оснащення Меморіального комплексу «Дробицький яр» посилює емоційне переживання відвідувачів. Адже в цьому інтерактивному музеї людина не просто бачить, а емоційно переживає, відчуває минуле, у сприйнятті інформації задіяні всі її органи чуття. Музей береже і намагається донести пам'ять про Голокост до якомога більшої кількості людей. Для тих, хто не може відвідати музей, існує віртуальна екскурсія.

Джерелом виховання альтруїзму є письмові свідчення, зокрема щоденник Льва Петровича Миколаєва (1898–1954) – видатного антрополога і анатома, фахівця в галузі біомеханіки та протезування, професора, доктора медичних наук, який у 1941–1943 рр. пережив фашистську окупацію Харкова. Вважаємо, що його спогади як «жива пам'ять» «повсякденного рівня» про людський вимір трагедії Голокосту мають бути включеними до підручників з історії України та Харкова.

Зазначимо, альтруїстично зорієнтована особистість здатна підвестися до героїзму. У комеморативних і виховних практиках з героями пов'язана певна форма культу, почуття піднесеного [0, с.311]. Героями вважаються учасники трагічних подій, які ризикували своїм життям і здійснювали непересічні вчинки. Виховний потенціал мотивів героїчних вчинків об'єктивується лише тоді, коли герої та їх вчинки присутні у формах історичного кодування: колективній пам'яті, в традиції, в історичній свідомості, комеморативних практиках. Вчинки

таких людей стають вагомим чинником формування моральних цінностей та колективних систем мислення чи емоційного відчуття світу, як-от людяності, альтруїзму, гуманізму, патріотизму, героїзму тощо. Відомий польський теоретик історії Є. Топольський називає таких людей інтеграторами [11, с. 216-218]. Їх роль у суспільствах полягає у внесенні до соціального організму інтегральних елементів, що об'єднують людей, адже їх вчинки дають приклади для наслідування. Люди, які здійснили альтруїстичні вчинки, визнаються гідними особливої поваги. Герої-альтруїсти не обов'язково можуть страждати, водночас, вони виявляють якусь надзвичайну сміливість, ризикуючи своїм життям.

Дійсно, у всіх альтруїстичних вчинках присутній героїзм, бо героїчна дія вимагає від особи морально і духовно опанувати несприятливі життєві обставини, що, власне, і відрізняє повсякденну діяльність від альтруїстичного вчинку. Альтруїстичний вчинок ґрунтується на ясному розумінні необхідності саме такої форми поведінки. Це не руйнування гармонії сил пізнання і бажань, а розумний порив, що йде слідом за розумовим сприйняттям доброго і красивого. Почуття і воля альтруїстів спрямовуються на вчинки, що покликані усунути джерело чужого страждання. Моральний принцип альтруїзму завдяки героїчним вчинкам утверджується в свідомості людства. Відповідальність людства щодо героїв полягає у пам'яті нащадків про них, у шануванні та схилянні перед їхньою моральною величчю.

Важливим для виховання альтруїзму є вивчення життя та вчинків праведників, що ризикували власним життям під час Голокосту, щоб врятувати життя євреям від знищення нацистами. Загальновідомо, що один праведник може врятувати життя людини, а десятки і сотні праведників – надія людства. Спеціальна увага до вчинків праведників важлива як у вимірі суспільно-політичної проблематики, так і у вимірі мистецтва. Через освітні та виховні практики, художні твори, кінофільми передається несправедливість, безвихідь, безглуздість тієї ситуації, що створює нагоду замислитися над тим, що таке людяність і альтруїзм.

Розповідь про вчинки тих людей, хто в роки геноциду в умовах нелюдських страждань рятували співвітчизників від страшної смерті нагадує людству, що альтруїзм можливий за будь-яких складних життєвих обставин. Рятівникам, врятованим, загиблим присвячена робота Ж. Ковби «Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» [5], в якій на матеріалах архівних джерел, мемуарів, записаних авторкою усних спогадів корінних галичан: українців, поляків, євреїв – свідків подій, розглянуті соціальні, економічні умови життя трьох народів у міжвоєнні роки, за часів Другої світової війни. Вперше публікуються імена галичан: поляків та українців, котрі були знищені фашистами за допомогу євреям. В цій роботі більш повно, ніж у попередників, представлені дані про галичан – Праведників народів світу. Ця книга присвячується світлій пам'яті галичан, котрі страждали, виживали, боролися із силами зла в містах, містечках, селах Східної Галичини за часів Другої світової війни. Свідчення, що містяться в цій книжці, звертаються до нас як особистостей, моральних людських істот, що за словами психоаналітика Ляуба, «не дозволяє сховатися за морально нейтральним екраном історичного об'єктивізму» [1, с.260]. Говорячи про людяність та альтруїзм у роки Голокосту, важливо відновити в національній історичній пам'яті сторінки спільного буття українців та євреїв. Адже людяність у цих подіях часто протистояла жорстокості війни. Люди, не зважаючи на національність, мову, віру, рятували один одного, ризикуючи своїм життям і життям своїх рідних. Професор європейської історії в Університеті Браун (США) О. Бартов пише: «Ті люди, що рятували євреїв, були навіть більшими героями й альтруїстами, ніж здається на перший погляд. Адже вони не лише йшли проти німців, ненависних окупантів, але й проти панівної в суспільстві тенденції, проти своїх сусідів, родичів, часом навіть проти своїх синів, і дочок, і чоловіків, і дружин. У якомусь сенсі вони були навіть самотніші за євреїв. Їх треба возвеличувати не тому, що вони були представниками своєї нації, а тому, що їх було так мало» [2, с.335-336]. Книга Ж. Ковби «Людяність у безодні пекла» є одним з перших професійних досліджень про рятування єврейського населення Галичини в роки Голокосту.

Досвід взаємодопомоги в роки Голодомору описується в книзі «Людяність у нелюдській

час» [6]. Книгу присвячено добродійцям, які у 1932–1933 рр. допомагали вижити тим, хто голодував. У виданні подано інформацію про понад 140 праведних людей часів Голодомору, прізвиська та імена яких встановлено на основі документальних даних та усних свідчень. В книжці йдеться про різні долі та різних людей, про те, що і в жорстокий час є місце подвигу, описуються вчинки тих людей, хто ділився куснем хліба і рятував співвітчизників від голодної смерті. Адже чимало років дослідники Голодомору основну увагу приділяли стражданям, жертвам і втратам. Натомість тема опору геноцидній політиці і праведні діяння людей того часу залишалися ніби осторонь. Вихід цієї книги започатковує процес збереження пам'яті добродійців, що є свідченням поступового подолання «інструменталізації» історичної пам'яті про Голодомор. Виявлення та вшанування пам'яті про людей-доброчинців є моральним обов'язком сучасного покоління.

Отже, реалії сьогодення вимагають нових підходів до олюднення змісту дидактичної історії та виховних комеморативних практик. Досвід Голодомору і Голокосту формує людяність та альтруїзм як найбільш стійкі, загальнозначущі, універсальні орієнтири людської поведінки, свого роду загальнолюдські нормативи світовідношення. Оволодіння цими нормативами, яке здійснює окремий індивід у процесі виховних комеморативних практик, їх дотримання потім у повсякденній поведінці є неодмінною умовою високої культури людської діяльності особистості, того, що, власне, й становить її людяність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсміт Ф. Постмодерністська «приватизація» минулого / Ф. Анкерсміт // Україна модерна : [збірник] / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т іст. дослідж. ; [відп. ред. : А. В. Портнов] Ч. 4 (15) : пам'ять як поле змагань. — К. : Критика, 2009. — С. 246-270.
2. Бартов О. Дискомфортне читання: відповідь моїм критикам / О. Бартов // Україна модерна : [збірник] / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т іст. дослідж. ; [відп. ред. : А. В. Портнов] Ч. 4 (15) : пам'ять як поле змагань. — К. : Критика, 2009. — С. 326-348.
3. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. — К. : Ніка-Центр, 2011. — 408 с. — (Серія «Зміни парадигми»; Вип. 14).
4. Грушевський М. Історія і її соціально-виховує значення М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К. : Знання, 1991. — 240 с.
5. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла / Ж. Ковба. — К. : Дух і Літера, 2009. — 296 с.
6. Людяність у нелюдяний час / Упорядн.: В. С. Тилішак, В. М. Яременко. — Л. : Часопис. — 238 с.
7. Попович М. В. Кілька слів про автора та його книжку / М. В. Попович // Шаповал Ю. І. Доля як історія. — К. : Генеза, 2006. — С. 10.
8. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський / Пер. з польськ. Надії Гончаренко, наук. ред. Юрія Волошина. — Київ : К.І.С., 2012. — 400 с.
9. Удод О. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) / О. Удод. — Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/node/58>
10. Шкільна історія очима істориків-науковців: робоча нарада з моніторингу шкільних підручників історії України : матеріали / Коллект. автор, Український інститут національної пам'яті, Яковенко Наталя. — К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2008. — 127 с.
11. Topolsky J. Metodologia historyi / J. Topolsky. — Warszawa : PWN, 1983 (wyd. III). — 576 s.